

Tarihçi Ebû'l-Velîd el-Ezrakî, Mekkelî tâbi'nin âlimi Atâ b. Ebû Rebâh'ın Hz. Âişe'nin ihrama girdiği yer hakkında bilgi verdiği ve bunun Muhammed b. Ali eş-Şâfî tarafından mescid inşa ettirilen yer olduğuna dair İbn Cüreyç'den bir rivayet nakletmektedir. Tarih boyunca çeşitli onarımlar geçiren (310/922 ve 619/1222 yıllarında yapılan iki onarımla ilgili kitâbeler için bk. Sa'd b. Abdülazîz er-Râşid v.dğr., bibl.), 1847 yılında Sultan Abdülmecid ve 1984'te Kral Fehd b. Abdülazîz tarafından yeniden inşa edilen bu cami Mescidü Âişe, Mescidü'l-umre ve Mescidü't-Ten'im adlarıyla bilinmektedir. Mescidin kible yönünün solunda yer alan ve Harem sınırını gösteren iki alem defalarca tamir görmüş ve son imar sırasında yeniden yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 245; Ezrakî, *Ahbâru Mekke* (Wüstenfeld), I, 430-431; Kâsânî, *Bedâ'î'* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmecûd), Beyrut 1418/1997, III, 166-167; Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki – Abdülfettâh M. el-Hulv), Kahire 1412/1992, V, 59-63; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), II, 58; Nevevî, *el-Mecmû'* (nşr. M. Necîb el-Muttî), Riyad 1423/2003, VII, 133-134; Şehâbeddin el-Karâfî, *ez-Zahîre* (nşr. Muhammed Bû Hubze), Beyrut 1994, III, 206-209; Burhâneddin İbn Müflih, *el-Mübdî' şerhu'l-Muğni'*, Riyad 1423/2003, III, 48, 185; Hattâb, *Mevâhibü'l-celil* (nşr. Zeke-riyyâ Umeyrât), Riyad 1423/2003, IV, 38-39; Buhûfî, *Keşşâfû'l-kınâ'*, II, 401, 519; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muhtaşarı Halil*, Bulak 1317, II, 301; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, IV, 334; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmecûd), Riyad 1423/2003, III, 484; İbrâhim Rifat Paşa, *Mi'âtü'l-Haremeyn*, Kahire 1344/1925, I, 341-344; Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, *el-Haremü'l-Mekkiyyü's-şerîf*, Mekke 1415/1995, s. 13, 52, 55, 61-62, 80, 84, 144-155; Sa'd b. Abdülazîz er-Râşid v.dğr., *Âşâru minţikati Mekketi'l-mükerreme*, Riyad 1423/2003, s. 127-128, 133-134; "İhrâm", *Mu.F.*, II, 150-151; "Ten'im", a.e., XIV, 69-70; "Cifrâne", a.e., XV, 240-241.

SALİM ÖĞÜT

TENKİH

(bk. TEHZİB).

TENKİHU'İ-FUSÛL

(تنقيح الفصول)

Şehâbeddin el-Karâfî'nin
(ö. 684/1285)
usûl-i fıkha dair eseri.

Karâfî'nin Mâlikî fıkhaına dair *ez-Zahîre* adlı eserinin başına koyduğu iki mukaddimedeki ikincisi olup müellifin kendi ifadesine göre aynı zamanda müstakil bir eser

olarak tasarlanmıştır (*ez-Zahîre*, I, 55). Karâfî bu eseri *ez-Zahîre*'de *Tenkîhu'l-fuşûl fi 'ilmi'l-uşûl* olarak, *Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl*'ün mukaddimesinde *Tenkîhu'l-fuşûl fi'htişâri'l-Maḥşûl* şeklinde adlandırmıştır (s. 3). İkinci adlandırmadan dolayı eserin Fahreddin er-Râzî'ye ait *el-Maḥşûl*'ün muhtasarı olduğu şeklinde yaygın bir kanaat oluşmuştur. Gerek terip ve taksim gerekse içerdiği görüşler bakımından Râzî'nin *el-Maḥşûl*'ünü esas almış olması da (Tûfî, I, 105) bu kanaati desteklemektedir. Sagir b. Abdüsselâm'ın, eserin Karâfî'nin daha önce *el-Maḥşûl*'den ihtisar ettiği *el-Fuşûl fi'l-uşûl*'ünün muhtasarı olduğu yönündeki iddiası ise ispatı muhtaçtır (*Dîa*, XXIV, 399). *Tenkîhu'l-fuşûl*'e usule ilişkin diğer eserlerinde atıfta bulunmasından hareketle (meselâ bk. *Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl*, s. 3; *Nefâ'isü'l-uşûl*, I, 333; *el-İkdü'l-manzûm*, II, 69) bu eserin Karâfî'nin usule dair ilk eseri olduğunu söylemek mümkündür. Müellifin bu eseri kaleme alırken *el-Maḥşûl*'ün yanı sıra Kâdî Abdülvehhâb'ın *el-İfâde*'si, Bâcî'nin *el-İşâre*'si ve İbnü'l-Kassâr'ın *Uyûnü'l-edille*'sinin usûl-i fıkha dair mukaddimesine dayandığını, daha çok bu eserlerdeki konuları özetlediğini, ayrıca bunlarda bulunmayan konuları ve kaideleri eklediğini belirtmesi (I, 55), *Tenkîhu'l-fuşûl*'ün *el-Maḥşûl* ile sınırlı olmayan özgün bir ihtisar çalışması niteliği taşıdığını gösterir.

Eser terimler, hurûfû'l-meânî, lafızların muktezâlarının teâruzu, emir, nehiy, umum, ekallü'l-cem', istisna, şart, mutlak ve mukayyed, delîlû'l-hitâb, mücmel ve mübeyyen, Hz. Peygamber'in fiili, nesih, icmâ, haber, kıyas, teârüz ve tercih, ictihad, müctehidin dayandığı deliller ve mükelleflerin tasarrufları şeklinde sıralanan yirmi bölüm (bab) ve bunlarla ilgili 102 alt başlıktan (fasıl) oluşmaktadır. Çeşitli açılardan taksimler yapılarak terimlerin açıklandığı birinci bölüm Râzî'nin *el-Maḥşûl*'ünün girişindeki dil bahislerinin bir özeti niteliğinde olmakla beraber vaz'isti'mâl-haml arasındaki fark (I, 57) ve lafzın delâletiyle lafızla delâlet arasındaki fark (I, 58) gibi *el-Maḥşûl*'de bulunmayan birtakım inceliklere dikkat çekmiştir. Eserde bazı önemli bilgiler faide, kaide, fer', tenbih, sual ve tefrî' gibi başlıklar altında verilmiştir. Diğer muhtasarlara göre eserin dili sade ve açıktır.

Karâfî, "Fürûda olduğu gibi usuldeki tercihlerinde de üstünlüğü ortaya çıksın diye Mâlik'in fıkıh usulündeki mezhebinin

açıkladım" diyerek (*ez-Zahîre*, I, 39) *Tenkîhu'l-fuşûl*'ü İbnü'l-Kassâr'ın mukaddimesinde olduğu üzere- özellikle Mâlik'in fer'î hükümlere ilişkin görüşlerinin dayandığı usul kurallarını belirleme amacıyla kaleme aldığını belirtmiş, ancak eserde Mâlikîler arasındaki görüş farklılıklarına işaret ettiği gibi Hanefîler'in, Şâfîler'in ve Cüb-bâî, Ebû'l-Hüseyn el-Basrî gibi Mu'tezile usulcülerinin görüşlerine de yer vermiştir. Eserde "imam" sözüyle genellikle Fahreddin er-Râzî, "kâdî" sözüyle Bâkılânî, "üstâd" sözüyle Ebû İshak el-İsferâyînî kasdedilmektedir.

Müellifin Eş'arîliği kelâmî bağlantıları bulunan birçok konuya yansımıştır. Hükmün kadîm hitap olduğu (I, 65), hüsün ve kubhun şer'îliği (I, 71), vâki olmamakla birlikte güç yetirilemeyen şeyin teklifinin cevazı (I, 80), faydalı şeylerde müsaadenin, zararlı şeylerde yasağın kural olmasının akla değil şer'î delillere bağlı bulunduğu (I, 155) gibi görüşleri bu eğilimini açıkça ortaya koyar. Nesih konusunda Allah'ın ilminin değişmesi sonucuna götürdüğü için Bâkılânî ve Gazzâlî'nin görüşünü doğru bulmayarak neshin, hükmün müddetinin sona erdiğini beyan şeklinde Hanefîler'ce savunulan ve Ebû İshak el-İsferâyînî ile Fahreddin er-Râzî tarafından da benimsenen görüşü tercih etmiştir (I, 109).

Karâfî'nin ifadesine göre, usûl-i fıkıhın temeli olan dört eseri (Cüveynî'nin *el-Burhân*, Gazzâlî'nin *el-Müstasfâ*, Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed* ve *Şerhu'l-Umed*) esas alan Fahreddin er-Râzî'nin *el-Maḥşûl*'ü (*Nefâ'isü'l-uşûl*, I, 91) ve Âmidî'nin *el-İhkâm*'ı mütekellimîn yöntemine göre yazılan eserlerin kernal seviyesini temsil eden son özgün eserlerdir. Bu yöneme göre telif edilen sonraki eserler daha ziyade bu iki eser üzerine yapılan muhtasarlar ve bunların şerhi mahiyetindedir. İbnü'l-Hâcib'in *el-Muhtaşar*'ı, Kâdî Beyzâvî'nin *Minhâcü'l-vuşûl*'ü ve Sübkî'nin *Cem'u'l-cevâmi'* bu eserlerden özetlenen çalışmalardır. Karâfî'nin *Tenkîhu'l-fuşûl*'ü de bu şekilde kaleme alınmış bir muhtasardır. Ancak İbnü'l-Hâcib *el-Muhtaşar*'da Âmidî'nin *el-İhkâm*'ını esas alırken Karâfî Râzî'nin *el-Maḥşûl*'ünü esas almıştır. *Tenkîhu'l-fuşûl*'den sonra *el-Maḥşûl* ve daha sonra *Tenkîh* üzerine yazdığı şerhlerde *el-Maḥşûl*'den büyük ölçüde istifade ettiği göz önüne alınırsa Karâfî'nin usul anlayışında Fahreddin er-Râzî'nin önemli ölçüde etkisinin bulunduğu söylemek mümkündür. *Tenkîhu'l-fuşûl*'ün özellikle Mâlikî usulcülerine nezdinde,

TENKİHU'İ-FUSÛL

Sübki'nin *Cem'ü'l-cevâmi'* ve Kâdi Beyzâvî'nin *Minhâcü'l-vüşûl*'ünün Şâfiiler, Nesefî'nin *el-Menâr*'ının Hanefiler arasındaki yerine eşdeğer bir yere sahip olduğu söylenebilir. Nitekim İbn Haldûn, *el-Maḥ-şûl* üzerine yapılan çalışmalardan Karâfi'nin *Tenkîhu'l-fuşûl*'ünü (burada *et-Tenkîhât* şeklinde geçmektedir) ve Kâdi Beyzâvî'nin *el-Minhâc*'ının mübtedililer tarafından özen gösterilen eserler olarak niteler ve birçoklarının bu iki eseri şerhettiğini ifade eder (*Mukaddime*, s. 445).

Mâlikî mezhebine mensup olmakla birlikte yer yer farklı tercihlerde bulunması sebebiyle Mâlikî usulcülerinin yanı sıra Tâceddin es-Sübki, İnevi ve Bedreddin ez-Zerkeşi gibi Şâfiî usulcülerini, Tûfi, Merdâvî, İbnü'n-Neccâr gibi Hanbelî usulcülerini ve İbn Emîru Hâc gibi Hanefî usulcülerini Karâfi'nin *Tenkîhu'l-fuşûl*'ü ve şerhindeki görüş ve açıklamalardan yararlanmış ve atıfta bulunmuştur. Mâlikîler'den özellikle İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-üşûl* adlı muhtasar eserinde *Tenkîhu'l-fuşûl* ve şerhinden büyük ölçüde istifade etmiş, yer yer atıflar olsa da Karâfi'yi zikretmeden konu başlıklarına varıncaya kadar *Tenkîhu'l-fuşûl*'den birçok alıntı yapmıştır (örnek olarak krş., *Takrîbü'l-vüşûl*, s. 107 – *Tenkîh*, I, 58; *Takrîbü'l-vüşûl*, s. 129 – *Tenkîh*, I, 57; *Takrîbü'l-vüşûl*, s. 175-177 – *Tenkîh*, I, 76; *Takrîbü'l-vüşûl*, s. 178-179 – *Tenkîh*, I, 78). Eser *ez-Zahîre* ile birlikte neşredilmiştir (nşr. Muhammed Haccî, Beyrut 1994, I, 55-161).

Şerh ve Hâşiyeleri. *Tenkîh* üzerine özellikle Mâlikî usulcülerini tarafından yapılan şerh ve hâşiyelerin belli başlıları şunlardır: 1. *Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl*. Karâfi, kendi eserine yazdığı bu şerhin mukaddimesinde *ez-Zahîre*'ye mukaddime şeklinde kaleme aldığı *Tenkîhu'l-fuşûl*'ü insanların *ez-Zahîre*'den ayırmaya yöneldiklerini ve onunla çok meşgul olduklarını görünce başka yerden nakil olmadığı için neredeyse sadece kendisi tarafından bilinen maksatlarını açıklamak üzere şerh etmeyi uygun gördüğünü ve bazı önemli kaideler ve faydalı bilgiler ilâve ettiğini belirtir. Daha sonraki usul eserlerine ve *Tenkîh*'le ilgili diğer şerhlere kaynaklık eden bu eserin birçok baskısı yapılmıştır (Mahallî'nin *el-Varakât* şerhi üzerine İbn Kâsım el-Abbâdî'nin yazdığı hâşiyesiyle birlikte, Kahire 1306; Şeyh Halûlû'nun *et-Tavzîh* adlı şerhi ile birlikte, Tunus 1328; Muhammed Cuayt'ın hâşiyesiyle birlikte, Kahire 1912; M. Tâhir b. Âşûr'un hâşiyesiyle birlikte, Tunus 1341; nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd, Kahire 1393/1973, 1399/1978, 1414/1993).

Eser, Ümmülkurâ Üniversitesi'nde Saîd b. Sâlih, Hasan b. İbrâhim ve Nâsir b. Ali el-Gâmidî tarafından yüksek lisans ve doktora tezi olarak tahkik edilmiştir. 2. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman Halûlû, *et-Tavzîh şerhu't-Tenkîh*. Bu şerhin en belirgin özellikleri usul meseleleriyle ilgili görüşlerin nakline Karâfi'den daha geniş yer verilmesi, bilhassa Mâlikî usulcülerinden nakilde bulunulması ve Mâlikî mezhebinin daha fazla ön plana çıkarılması, Karâfi'nin metin ve şerhte değinmediği birtakım konuların ele alınmasıdır. Karâfi'nin şerhiyle birlikte basılan eser (Tunus 1328), Ümmülkurâ Üniversitesi'nde iki bölüm halinde Belkâsım b. Zâkir b. Muhammed ez-Zebîdî tarafından yüksek lisans ve Gâzî b. Mürşîd b. Halef el-Uteybî tarafından doktora tezi olarak tahkik edilmiştir (1425/2004). 3. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ebû Bekir el-Fâsî, *Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl*. Karâfi'nin şerhinin özetlendiği ve *Nefâ'isü'l-üşûl*'den, Âmidî'nin *el-İhkâm*'ından ve Bâcî'nin *İhkâmü'l-fuşûl*'ünden birtakım bilgilerin eklendiği bir şerhtir (Hizânetü'l-câmi'l-kebîr, nr. 314, 352). 4. Ahmed b. Abdurrahman et-Tâdilî el-Fâsî, *Takîdât 'ale't-Tenkîh* (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, nr. 805). 5. Ebû Ali Hüseyin b. Ali er-Recrâcî eş-Şûşâvî, *Ref'ü'n-nikâb 'an Tenkîhi's-Şihâb*. Başta Karâfi'nin ve Ebû Zekeriyâ el-Fâsî'nin şerhleri olmak üzere daha önceki şerhlerden büyük ölçüde istifade edilen ve *Tenkîh* üzerine yapılan şerhlerin en kapsamlısı olan eserde müellif Mâlikîler'in tercihlerine özen göstermiştir. Eser, İmam Muhammed b. Sü'ûd Üniversitesi'nde Ahmed es-Serrâh ve Abdurrahman b. Abdullah el-Cibrîn tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir (Riyad 1407). 6. Muhammed Cuayt *Menhecüt-tahkîk ve't-tavzîh li-halli gavâmizi't-Tenkîh*. Karâfi'ye yönelik bazı eleştirileri ve düzeltmeleri içeren, İbn Rüşd, Ebyârî, İbnü'l-Hâcib ve Rahûnî gibi usulcülerden yapılan nakillerle Mâlikî mezhebinin ön plana çıkarılmaya çalışıldığı bir hâşiyedir (I-II, Tunus 1340-1345; Kahire 1912). 7. Muhammed Tâhir b. Âşûr, *Hâşiyetü't-Tavzîh ve't-tašhîh li-müşkilâti Kitâbi't-Tenkîh* (Tunus 1341). *Tenkîhu'l-fuşûl*'ün ayrıca Ebû'l-Hasan Ali b. Yûnus el-Hevvârî et-Tûnisî, İbnü'l-Bennâ el-Merrâkûşî, Ebû'l-Hasan Ali b. Sâbit b. Saîd el-Kureşî el-Ümevî, Ebû'l-Kâsım Muhibbuddin Muhammed b. Muhammed b. Ali en-Nüveyrî, Dâvûd b. Ali b. Muhammed el-Kaltâvî el-Ezherî, Ebû Fâris Abdülazîz b. Muhammed es-Sûsî tarafından şerhedildiği kaynaklarda zikredilir.

Tenkîh'i Burhâneddin İbn Ferhûn *İklîdü'l-üşûl* adıyla ihtisar etmiştir (M. Mazhar Bekâ, I, 38). *Mecmû'ü mütânin uşûliyye li-eşhûri meşâhiri 'ulemâ'i'l-mezâhibi'l-erba'a* ismiyle yayımlanan eserde yer alan *Tenkîh* muhtasarının (s. 51-100) müellifi ise bilinmemektedir. Muhtasarın sonundaki kayıta Dimaşk'ta yazıldığı belirtilmektedir. Bu muhtasar Cemâleddin el-Kâsımî'nin ta'likleri ile birlikte basılmıştır (Hindistan 1404; Kahire 1413). *Tenkîhu'l-fuşûl* ayrıca Mevlûd b. Ahmed el-Cevâd el-Ya'kûbî tarafından *eş-Şümûsü't-ṭâli'a* ismiyle 460 beyitte manzum hale getirilmiş ve şerhedilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şehâbeddin el-Karâfi, *Tenkîhu'l-fuşûl* (a.m.f., *ez-Zahîre* içinde, nşr. M. Haccî), Beyrut 1994, I, 39, 55-161; a.m.f., *Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl*, Kahire 1306, s. 3; a.m.f., *Nefâ'isü'l-üşûl fi şerhi'l-Maḥşûl* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali M. Muavvaz), Beyrut 1420/1999, I, 91, 333; a.m.f., *el-İkdü'l-manzûm fi'l-huşûş ve'l-umûm* (nşr. Ahmed Hatm Abdullah), Kahire 1420/1999, II, 69; Tûfi, *Şerhu Muhtaşari'r-Ravza* (nşr. Abdülmuhsin et-Türki), Beyrut 1990, I, 105; İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vüşûl* (nşr. Muhammed el-Muhtâr), Medine 1423/2002, s. 107, 129, 175-179; Burhâneddin İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb* (nşr. Me'mûn b. Muhyiddin el-Cennân), Beyrut 1417/1996, s. 129, 138; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Beyrut 1989, s. 445; *Keşfü'z-zunûn*, I, 499; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 216, 243, 252, 258; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 666, 921; *Hediyetü'l-'ârifin*, I, 99; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 27; Mahfûz, *Terâcimü'l-mü'el-lifin*, V, 110; Menderes Gürkan, *Karâfi'nin Fıkıh Usulü Görüşleri* (yüksek lisans tezi, 1990), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; *Mecmû'ü mütânin uşûliyye li-eşhûri meşâhiri 'ulemâ'i'l-mezâhibi'l-erba'a*, Kahire 1413, s. 51-100; İyâze b. Nâmi es-Sülemî, *Şihâbüddin el-Karâfi: Hayâtühü ve ârâ'ühü'l-üşûliyye*, Riyad, ts. (Mektebetü'r-Rüşd); M. Mazhar Bekâ, *Mu'cemü'l-üşûliyyin*, Mekke 1414, I, 38; II, 101; Sagir b. Abdüsselâm el-Vekîlî, *el-İmâmü's-Şihâbü'l-Karâfi: Ḥalkatü vâşl beyne'l-meşriḳ ve'l-mağrib fi mezhebi Mâlik*, Muhammediye 1417/1996, I, 283.

DAVUT İLTAŞ

TENKİHU'İ-MENÂT

(bk. MENÂT).

TENKİHU'İ-USÛL

(تنقيح الأصول)

Şadrüşşeria'nın
(ö. 747/1346)

fıkıh usulüne dair eseri.

Hanefî âlimi Sadrüşşeria, Ebû'l-Usr Fahrülislâm el-Pezdevî'nin *Kenzü'l-vüşûl* adlı eserini esas alarak hazırladığı *Tenkîhu'l-üşûl*'de Fahreddin er-Râzî'nin *el-Maḥ-*